

שאלות מעשיות בעניין צובע

שימוש במקלור (פטיקלייט) בשבת

נפתח בתיאור אופן פעולתו של המקלור (מתוך תחומין יג, במאמר פרי עטו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ' שליט"א, ראש ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים):

זהו קנה סגור עשוי מפלאסטיק שקוף, שארכו כ-20 ס"מ. הקנה מכיל נוזלים, ובתוכו נמצאת שפופרת קטנה מלאה חומר נוזלי שונה. שני הנוזלים מופרדים כל עוד השפופרת הפנימית שלימה. כאשר מכופפים את הקנה הארוך באמצעותו, נשברת השפופרת הפנימית, ושני הנוזלים מתערבים. כתוצאה מכך נוצר חומר חדש הפועל על אחד החומרים הקיימים וגורם לו להאיר. אור זה יכול להמשך עד 12 שעות, אבל אין שום חום מורגש כל הזמן. האם מותר להפעיל מקלור בשבת?

בתשובתו שם מאריך הרב רבינוביץ' לדון באיסורים שונים שהפעלת הסטיקלייט יכולה להיות כרוכה בהם, ומסיק לבסוף שיש להתיר בזה את השימוש לחיילים בצבא. אך צ"ע שלא הזכיר את האפשרות לאסור בזה משום צובע, שע"י תערובת הנוזלים נוצר צבע בוהק שמאיר, ואף שאין כאן צביעה של קיימא – מכל מקום מכלל איסור דרבנן לא יצאנו. ואולי יש לומר שעיקר כוונתו בנידון דידן היא להאיר ולא לצבוע, וכל שאין לו עניין כלל בפעולת הצביעה, וכוונתו להארה בלבד – אין בזה משום צובע כלל (ועדיף אפילו מדבר שאין מתכוון¹, שבנידון דידן יש לומר שאינו צובע כלל).

ומ"מ יש מקום לומר שכיוון ששבירתו של החלק הפנימי גורמת לחומרים להתערב ולהאיר, יש לראות בפעולה כזו תיקון מנא של הבאת המוצר הזה לתיקונו ולתפקודו. ואף שנראה לי שתיקון זה אינו דאורייתא, שאין כאן כלי של קיימא שנוצר, מ"מ נראה לי פשוט שהוא איסור דרבנן ולא גרע מתיקון טבל שאסרוהו חכמים משום מתקן מנא, ואף הכא מתקן אותו למלאכתו להאיר, והרי

---

¹ שאם נראה אותו כדבר שאינו מתכוון, יש מקום לאסור באופן של פסיק רישיה. אלא שבנידונו הוא רק איסור דרבנן לכל היותר – כיוון שאינו מתקיים, ואם כן הוי פסיק רישא באיסור דרבנן – שפוסקים רבים התירוהו, ויש מחמירים בזה.

לזה נועד. וצ"ע בדברי הרב רבינוביץ שסבר שאין בזה מתקן מנא², והנראה לענ"ד שיש לחוש בזה לאיסור מתקן מנא מדרבנן.

שיזוף בשמש

דיוננו יתמקד בשיזוף שנועד לשנות את צבע העור ולהשחים אותו באמצעות קרני השמש, וכן יש לדון במריחת שמן שיזוף על הגוף בזמן החשיפה לשמש, כדי לקבל שיזוף עמוק ויסודי יותר.

הפוסקים עסקו רבות בדין זה מצד איסור רפואה בשבת, כיוון שרבים מן העושים כן עושים זאת לרפואה, כגון הסובלים מבעיות עור שונות ונדרשים לחשוף את עורם מול השמש לצרכי רפואה. וכתב בזה בשו"ת חלקת יעקב (או"ח סי' קנב) לאסור על פי הסוגיה בשבת קמז ע"ב:

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: אסור לעמוד בקרקעיתיה של דיומסת, מפני שמעמלת ומרפא.

וברש"י שם פירש – "שם נהר שמימיו מלוחים"³, והרמב"ם (כא, כח) כתב: "וכן אסור לעמוד בקרקע דימוסית שבארץ ישראל מפני שמעמלת ומרפאה". וכתב החלקת יעקב שם על דברי הרמב"ם:

מלשונו משמע שזה קרקע ממש לא נהר ואסור לעמוד בשבת על קרקע זה מפני שמעמלת ומרפא. ונידון דין דומה ממש לזה, דמה לי אם הרפואה

² ד"ל הרב רבינוביץ שם:

"אבל בנידון שלנו, השובר את השפופרת הפנימית אינו משתמש בה ואינו עושה בה כלום. אמנם רוצה הוא שתכולתה של שפופרת זו תצא ותתערב בנוזלים הנמצאים בשפופרת החיצונית, אבל גם בהם אין הוא משתמש. ואפילו היה לו צורך באותם הנוזלים, הרי זה כשובר את החבית כדי לאכול ממנה גרוגרת, שיותר לכתחלה (שבת קמו, א). לא שייך לדון את שבירת השפופרת הפנימית כסתירת כלי, שהרי אין לו גישה אליה כלל. ולכל היותר יש כאן גרמא לסתור שלא על מנת לתקן".

שתי טענות טען בדבריו, האחת פשוטה והאחרת צריכה עיון. הפשוטה היא שאין בזה משום סתירת כלי בשפופרת הפנימית, והטענה האחרת – שאין תיקון כלי אלא במתכוון להשתמש. מלשונו נראה ששימוש היינו שעושה בה פעולה אחרת, צ"ע מנא ליה לומר כן, ולמה לא נאמר שעצם השימוש בזה למאור הוא תשיש גדול וחשוב, וזה עצמו חשוב מתקן מנא.

³ וכעין הנהוג היום שטובלים בים המלח לרפואה. אבל נראה לי שאין דין רחיצה בים המלח כטבילה במי דיומסת, כי בים המלח טובלים גם שלא לרפואה ודמי לחמי טבריה שהותר לרחוץ בהם מעיקר הדין כיוון שעושים זאת גם שלא לרפואה, אבל כנראה במיא דדיומסת לא נהגו כן אלא לרפואה. וראה שו"ע סי' שכו סעיפים א–ב ובדברי המפרשים שם, שכל שיש שעושים כן שלא לרפואה מותר לעשות כן אף אם מתכוון לרפואה.

באת מתחת לרגליו מקרקע דיומסית או ממה שלמעלה ממנו השמש, וקרא מפורש שמש צדקה ומרפא בכנפיה, וכשרוצה לשזוף עצמו בכוונה נגד השמש בשבת הוי ממש כמו לעמוד בקרקע דיומסית שאסור בשבת מפני שמרפא ומעמלת. לא מיבעי כשכוונתו לעשות לשם רפואה דאסור בשבת וכידוע משום גזירה דשחיקת סמנים, אבל מסתימת לשון הגמרא והרמב"ם מפני שמעמלת ומרפא משמע שאפי' סתמא בלא כוונה ממש לרפואה נמי אסור מפני שמעמלת ומרפא והוי כמו כוונתו לרפואה דאסור בשבת.

ולענ"ד לא דק בהבנתו ברמב"ם, דאינן לפרש ברמב"ם שעצם העמידה על הקרקע מעמלת ומרפא, מפני שלא כל כך מסתבר לומר כן, ועוד שמוכח מן הסוגיה שם שמדובר במים, ככתוב שם:

אמר רבי חלבו: חמרא דפרוגייתא ומיא דדיומסת קיפחו עשרת השבטים מישראל.

הרי מפורש בסוגיה שמדובר במיא דדיומסת. ונראה שאף אם נרצה לומר שהרמב"ם לא פירש כרש"י, שפירש שמדובר בטבילה במים מלוחים, נראה שהוא מבין שמדובר בקרקע בוצית וכיו"ב, שהרגליים שוקעות שם ומתרפאות על ידי הבוץ או החומר המינרלי שספוגים בקרקע זו. על כל פנים ברור שמדובר ברפואה על ידי המים או המינרלים המצויים שם, ואינן לאסור רפואה בשבת הבאה על ידי עצם העמידה בשמש בלא שום חומר. כיוצא בזה הביא בהערות לחלקת יעקב שם:

ואף שמבואר בסי' שכ"ח סע' מ"ג שכל רפואה שאין עושים בסמנים מותר, כבר כתב הרמב"ם בס"ק ק"ל על הא דאין מתעמלין אף שאין בזה שייכות שחיקת סמנים, מ"מ כיון שלפעמים עושין זה גם ע"י סמנים אסור, וא"כ ה"נ הרי דרכן של השזופין בשמש לסוך לפני זה במשחה המיוחד לכך שיש בזה איסור ממרח, שוב כל שזיפת שמש יש בו משום רפואה האסורה.

ובשו"ת מנחת יצחק כתב להחמיר בנקודה זו מסיבה אחרת:

ונודע שבזמן הזה נתרחבה הרפואה, ולכל מיחוש ומיחוש יש גם סמנים, ממילא שייך שוב הגזירה משום שחיקת סמנים בכל הרפואות, ואף שלא יהי' לסמנים אותו הכח לרפאות כמו שהיו עושים מקודם, מ"מ שייך

משום שחיקת סמנים, וא"כ בודאי שייך ג"כ באותם המיחוישים שמרפאים ע"י חום השמש, ואף שאין להסמנים אותו הכח כמו להשמש, מ"מ מה דשייך להגזירה אין נפ"מ כנ"ל, וממילא אין לצרף ההיתר הנ"ל אף לצורך גדול. (ח"ה סי' לב)

עיקר כוונתו הוא שאף אם השמש מרפאת בלי סממנים, מ"מ כיוון שהיום יש סממנים המרפאים כל דבר – אסור לעשות כן גם שלא בסממנים.

אולם נראה שכיוון שיש שעושים כן אף שלא לרפואה אלא ליופי, יש להתיר אף לרפואה וכמו שהזכרנו למעלה. אבל דבר זה תלוי אם עושה כן במקום או באופן דמוכחא מילתא שלרפואה הוא מתכוון, שאז יש לאסור, כמבואר בשו"ע:

רוחצין במי גרר, ובמי חמתן, ובמי טבריא, ובמים היפים שבים הגדול אף על פי שהם מלוחים, שכן דרך לרחוץ בהם וליכא הוכחה דלרפואה קא עביד; אבל לא במים הרעים שבים הגדול, ובמי משרה שהם מאוסין ואין דרך לרחוץ בהם אלא לרפואה, ודוקא ששוהה בהם, אבל אם אינו שוהה בהם, מותר, שאינו נראה אלא כמיקר. (שכח, סעיף מד)

ובמשנה ברורה שם:

דמוכחא מילתא דלרפואה קעביד שהרי המים עכורין וסרוחין ואינו עומד שם בשביל הנאה. (ס"ק קמא)

ומעתה יש לברר האם באופן שאין איסור מצד רפואה עדיין יש לאסור בזה משום צובע. ובמנחת יצחק שם כתב לאסור מטעם זה:

דבהעברת סרק על פניה, איכא משום צובע, ומטעם זה אסורה לטוח על פניה בצק, דכשנוטלתו מאדים הבשר, ומקורו בש"ס (שבת צ"ד צ"ה), ובירושלמי שם (פ"ז ה"ב).

אך לענ"ד יש לדחות ולומר שאין כאן מעשה כלל⁴, והוא רק יושב בשמש וצבעו משתנה ממילא, ואינו דומה לאישה שטחה בצק על פניה, שעושה מעשה שתוצאתו היא הצביעה. ואולי יש לדמותו לבישול בחמה, שלפי טעמם של חלק מהראשונים הוא מותר משום שאינו מעשה אנושי אלא מעשה של הטבע שנעשה מאליו, ואין זה נקרא מעשה האדם. אמנם, אם מורח על עצמו שמני שיזוף⁵

⁴ וכן משמע מדברי הרב נויבירט ז"ל בשמירת שבת כהלכתה, פרק יח הערה ע', עיי"ש.

⁵ ויש לחוש בזה גם משום ממרח.

שמסייעים בקליטת קרני השמש ובהשחמת העור, יש לענ"ד לחוש בזה משום צובע.

ומלבד כל זה, נראה לי שלא ראוי לעשות כן בשבת, מפני שדומה לעובדין דחול, ואין זה נראה מכבוד השבת.

בדיקות רפואיות באמצעים המשנים צבע

לעיתים נדרש אדם חולה להכניס קיסם לתוך השתן שלו, כדי לעמוד על קיומן של מחלות או לבדוק נוכחות סוכר וכיו"ב, והקיסם נצבע בפעולה זו, ויש לדון אם יש בזה איסור צובע. לצורך חולה שיש בו סכנה פשיטא שמתר, אבל יש לדון אם מותר לעשות כן בשבת לצורך חולה שאין בו סכנה. ומסברה פשוטה נראה שאין בזה איסור צובע, וכמו שביארנו למעלה בעניין בעניין בעילת בתולה בשבת – שאף שהסדין נצבע בדם לאו צובע הוא, שעיקר כוונתו להודיע שהיא בתולה, ואינו מעוניין בצביעת הסדין, והוא הדין בנידוננו – שעיקר הדבר לגלות אם יש מחלה, ואין צורך בצביעת הקיסם. וראיתי בשו"ת ציץ אליעזר שכתב אף הוא להיתרא, והזכיר בדבריו טעמים נוספים, וז"ל:

ולאחר העיון נראה דיש לצדד להתיר זאת גם לחולה שא"ב סכנה, דחוץ מה שאין בצביעה זאת כדי שיעור צביעה שהוא בשיעור חוט שארכו ארבעה טפחים, הר"ז גם כצובע בצבע שאינו מתקיים, כי זה לא יועיל יותר מיום לחבירו, וביותר דיוק, משעה לחברתה... ועוד זאת י"ל דהגם דמיקרי בכגון דא כמלאכה הצריכה לגופה, אבל לא נקרא בכגון דא מלאכת צביעה דאורייתא כי אין דרך צביעה בכך לצבוע לא למטרת צביעה כי אם למטרת הבחנת מחלה. והצביעה כשלעצמה דרך ליכלוך היא. ויעוין במ"ב סי' ש"ג ס"ק ע"ט עיין שם. ולכן יש להתיר לעשות זאת גם עבור חולה שא"ב סכנה, ובפרט שהרי עושים זאת עכ"פ עבור בירור מחלה פנימית בחלל הגוף. (ח"י סי' כה פ"א)

אמנם בשמירת שבת כהלכתה, לאחר שפתח בכוח דהיתרא, הוסיף:

ויש מי שמפקפק גם בבדיקת שתן בעזרת מיני קיסמים, אלא אם הוא עושה כן כדי למנוע סכנת נפשות או אפילו רק ספק סכנת נפשות. (פרק לג סעיף ב)

ובהערה צב שם כתב שמקור הספק להחמיר הוא בדבריו של הגרש"ז אויערבך זצ"ל, שרצה לחלק בין הקיסם לבדיקות הנקיים של הנידה או לבעילת הבתולה,

ששם רק רוצים לדעת אם יש דם או לא והדרך הנוחה יותר היא לעשות זאת על ידי שימוש בכד, אבל כאן יש עניין לראות את השתנות הצבע הנעשה על ידי השתן, ואפשר שנחשב צובע. למסקנה העלה השש"כ שטוב לעשותו באופן שהשתן יתקרב מאליו אל הקיסם, כדי שייחשב גרמא ולא מעשה בידיים. אמנם, לענ"ד נראה פשוט יותר שאין זה בכלל צובע, וביותר שאין זו צביעה של קיימא, ולפיכך המיקל לבדוק באופן הרגיל – יש לו על מי לסמוך, וכסתימת השמירת שבת כהלכתה שם בתחילת הסעיף, וראה היטב גם הערה צ שם.

מרחום שמשנה צבע

קיימים שני סוגי מדחומים⁶ הפועלים על עקרונות דומים:

- א. האחד עובד על ידי כך שמופיעות אותיות על רצועת המדחום המודבקת למצח, ועל פיהן נודע מידת חומו של האדם, ובזה יש לדון מצד מלאכת כותב. ונראה לכאורה שיש לחוש בזה לאיסור דרבנן של כותב, וראה (ציץ אליעזר חלק יד סי' ל) שהאריך לדון בזה. ונטיית הפוסקים לחוש בזה לאיסור כותב מדרבנן, ודימוהו לדיונו של הפרי מגדים – שדן במי שכתב כתב סתרים לפני שבת ובא אחר ושפך חומר כדי לחשוף את הכתב בשבת, שיש לחוש בזה לכותב.
- ב. אבל עיקר דיונונו הוא במדחום שהאותיות שקיימות בו נצבעות בהתאם למידת חום הגוף, ובזה יש לחוש לכאורה משום צובע. אמנם, נראה שכיוון שאף בזה אין לנו עניין בצביעה אלא בידיעה אם יש לחולה חום או לא – אפשר שאין זה בגדר צובע. ועוד שאין כאן חומר צובע אלא החום מצד עצמו יוצר את הצבע, ואפשר שאין צובע אלא בתוספת צבע מבחוץ. אמנם, יש לפקפק בטיעון זה, שהרי מצינו שבהדבקת בצק על הפנים כדי שבנטילתו יאדים הבשר יש משום צובע, והכא נמי לא גרע. אך יש לחלק ששם הבצק יוצר צבע שניכר בצורה ברורה גם זמן מה לאחר סילוק הבצק. ועוד נראה שאין זה צביעה של קיימא כלל, כי מיד עם הסרת המדחום ממצחו של האדם חוזר לקדמותו. וראה מה שכתב

⁶ המדחומים (מד טמפרטורה, תרמומטר) שבהם אנו עוסקים הם מדחומים מהסוג הישן, העשויים מרצועת צלולואיד שעובדה כך שצבעה משתנה כשמניחים אותה על מצחו של אדם בהתאם לחום גופו.

בזה בשמירת שבת כהלכתה פרק מ סעיף ב, וראה גם ציץ אליעזר חי"ד סי' לא.

משקפיים המושנים צבעם בשמש

כך נוסחה השאלה בשו"ת יחוה דעת:

משקפיים אשר צבע הזוגיות שלהם משתנה בהתאם לקרני אור השמש, שכשאדם יוצא מביתו אל הרחוב נעשות כהות, וכשחוזר בהם הביתה חוזרות ומתבהרות כזכוכית רגילה. האם יש בזה איסור בשבת משום צביעה, בגלל שינוי צבען עם בואן במגע עם קרני האור? (ח"ב סי' מז)

בנידוננו יש לדון אם יש בזה משום צובע, ואם יש בזה מעשה צביעה כלל. ומסתבר שאין זה מעשה כלל – שאינו אלא הולך ברחוב, והשינוי אינו בגוף העדשה הנצבעת אלא באופן שבו נשברות קרני השמש על העדשות. וכיו"ב כתב באגרות משה, וז"ל:

איני רואה בזה איסור לא משום צובע ולא משום מתקן מנא, דהא לא נצבע כלום מדבא [מן העובדה ששב] מראה הראשון בחזרה וכן חוזר חלילה כמה פעמים, דאף אם ניתן לשם דבר שנכנס על הזכוכית ובאמצע איזה צבע המכסה הרי לא מצביע את הזכוכית אלא שמכסה אותה. (ח"ג סי' מה)

והסכים עימו בשו"ת יחוה דעת הנ"ל, ושם הוסיף לטעון גם שאף אי נימא שזו צביעה – מ"מ אין זו צביעה של קיימא, וגם אין בזה צביעה בחומר מסויים, אלא קרני השמש הנשברות על העדשות יוצרות את האפקט הזה. ויש לי להוסיף שבזה הדבר שונה מצביעה רגילה שאינה של קיימא, שבה יש לכל הפחות איסור דרבנן, ובנידוננו הצביעה במהותה אינה מתקיימת כלל כי הצבע משתנה בכל תזוזה של האדם. אך כאמור – נראה פשוט שהעיקר בזה שאין זה צביעה כלל.

